

УДК 343.33

І. М. Ральченко**МЕТА ПРОВОКАЦІЇ ВІЙНИ ЯК ОЗНАКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСІБ
ТА УСТАНОВ, ЩО МАЮТЬ МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ:
ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ ТА ЗНАЧЕННЯ**

Розглянуто мету провокації війни як одну з ознак суб'єктивної сторони складів передбачених ст. 444 Кримінального кодексу України злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист. Розкрито значення вказаної ознаки для кримінально-правової оцінки цих злочинів та для кримінальної відповідальності за їх вчинення. Шляхом застосування герменевтичного й формально-юридичного методів наукового пізнання виявлено основні проблеми встановлення змісту мети провокації війни.

Ключові слова: злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист; мета злочину; провокація війни; збройний конфлікт; суб'єктивна сторона злочину; кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Як випливає з положень ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України [1] (далі – КК), одним із завдань цього законодавчого акта є забезпечення миру і безпеки людства. Особливого значення виконання цього завдання набуло у новому тисячолітті, в якому, з одного боку, помітно посилились прагнення міжнародної спільноти до безпечного й мирного співіснування країн як запоруки прогресу людської цивілізації, а з іншого – значно зросли ризики ескалації міжнародних конфліктів (потенційними причинами яких є стрімке збільшення населення планети, обмеженість ресурсів і територій, перерозподіл центрів геополітичного впливу), масштаби яких, враховуючи постійне вдосконалення технологій масового знищення, досить легко можуть стати глобальними й всеохоплюючими.

Нестабільність і вразливість сучасних міжнародних відносин зумовлює необхідність удосконалення кримінально-правових засобів підтримання міжнародного правопорядку. Для виконання зазначеного завдання вітчизняний кримінальний закон визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, що посягають на мир, безпеку людства та на міжнародний правопорядок, та встановлює покарання щодо осіб, котрі їх вчинили. До кримінально караних посягань на сферу міжнародних відносин належать і злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444 КК).

Зважаючи на встановлені законом (ч. 1 ст. 2 КК) вимоги щодо підстави кримінальної відповідальності, для забезпечення реалізації останньої за посягання, спрямовані проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, важливим завданням є точне й вичерпне встановлення змісту всіх елементів та ознак складів злочинів, передбачених ст. 444 КК. При цьому зміст ст. 444 КК дозволяє побачити, що до конститутивних елементів складів злочинів, передбачених цією нормою, належить, зокрема, мета впливу на характер діяльності осіб, котрі мають міжнародний захист, або на діяльність держав

чи організацій, яких вони представляють, а також мета провокації війни чи міжнародних ускладнень. Підставу для такого висновку надає відоме в кримінальному праві положення, згідно з яким мета визнається обов'язковою ознакою складу злочину, якщо вона прямо передбачена у диспозиції кримінального закону [2, с. 190].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У публікаціях вітчизняних правознавців, що займалися розробкою складів злочинів проти осіб чи установ, які мають міжнародний захист (М. Хавронюка, С. Яценка, О. Житного, В. Киричка, О. Бахуринської, С. Мохончука, В. Миронової, Т. Тертиченко, І. Доброхода та деяких інших фахівців), мету цих злочинів не було висвітлено. Така неувважність з боку юридичної доктрини до зазначеної суб'єктивної ознаки небезпечна не лише тим, що внаслідок цього залишаються «білі плями» у кримінально-правовій характеристиці злочинів, передбачених ст. 444 КК. Дефіцит знань із цієї проблематики може негативно позначитись на практиці реалізації положень зазначеної норми кримінального закону, адже добре відомо, що найбільша кількість помилок при його застосуванні допускається під час встановлення ознак, які характеризують саме суб'єктивну сторону злочину (що пояснюється їх внутрішньою, психологічною природою, а отже – неочевидністю). Зазначені обставини в сукупності визначають **завдання** цієї публікації – здійснити характеристику та встановити значення мети провокації війни як однієї з ознак суб'єктивної сторони передбачених ст. 444 КК злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист.

Виклад основного матеріалу. Теорія кримінального права визначає мету злочину як ідеальний образ бажаного майбутнього результату, якого прагне злочинець, вчиняючи суспільно небезпечне діяння [3, с. 184]. Як ознака суб'єктивної сторони злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, мета відіграє важливу роль. По-перше, з її належності до обов'язкових ознак складів цих злочинів випливає, що діяння можуть бути кваліфіковані за ст. 444 КК лише за обов'язкової наявності у вчиненому будь-якої із зазначених у ній цілей (або при їх сукупності чи поєднанні з іншими цілями). Отже, мета підлягає обов'язковому встановленню в процесі кримінально-правової оцінки вчиненого злочину та входить до предмета доказування у кримінальному провадженні про злочини проти осіб чи установ, що мають міжнародний захист. По-друге, цілі злочину дозволяють відмежувати передбачені ст. 444 КК посягання від інших, зовні подібних до них, кримінальних правопорушень. Якщо вказані в цій нормі злочинні дії спрямовані на досягнення результату, який не відповідає названому у ч. 1 ст. 444 КК цілям (наприклад, напад на приміщення дипломатичного представництва здійснено з метою заволодіння наявним у ньому цінним майном; представника офіційної міжурядової делегації викрадено для одержання викупу за нього), то вони не містять складу злочину проти міжнародного правопорядку і підлягають кваліфікації за іншими статтями КК [4, с. 418]. По-третє, зважаючи на розроблені в кримінально-правовій доктрині

критерії, згідно з якими наявність у складі злочину спеціальної цілі вказує на прямий умисел як вид вини у його вчиненні [5, с. 42–50], є підстави для висновку, що злочини, передбачені у ст. 444 КК, є прямоумисними (що важливе для вирішення низки кримінально-правових питань, зокрема для визначення стадій цих злочинів). По-четверте, зміст мети враховується при визначенні ступеня суспільної небезпеки діяння, яке вчинене для її досягнення. На нашу думку, з чотирьох цілей, про які йдеться в диспозиції ст. 444 КК, на найвищу небезпеку злочину проти особи (установи), що має міжнародний захист, вказує мета провокації війни. З цих міркувань **предметом дослідження** в цій публікації обрано саме зазначену мету.

Ще один аспект, який вказує на значення аналізованої в цій публікації мети злочину, пов'язаний із тим, що в кримінально-правовій доктрині провокація входить до вчення про співучасть у злочині (провокація злочину – одне зі спеціальних питань відповідальності при співучасті). За загальним правилом дії провокатора кваліфікуються як підбурювання до злочину, вчиненого спровокованою особою, та кваліфікуються за ч. 4 ст. 27 КК і статтею про відповідальність за спровокований злочин [2, с. 252]. Зважаючи на те, що в законодавстві України планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни криміналізовані у ст. 437 КК, встановлення змісту ознаки «провокація війни» важливе для визначення того, чи не можуть бути дії, спрямовані на провокацію війни, спеціальним випадком підбурювання до злочинів, передбачених цією нормою (з відповідною їх кваліфікацією за правилами про відповідальність співучасників).

Жодних офіційних зразків тлумачення мети провокації війни у вітчизняному кримінальному праві не існує, а вивчення спеціальної літератури свідчить, що під час характеристики ознак передбачених ст. 444 КК злочинів фахівці, як правило, уникають розкриття змісту цієї мети, обмежуючись констатацією факту її наявності серед обов'язкових ознак суб'єктивної сторони злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист. Лише деякі автори намагалися здійснити її аналіз. Так, О. Кібальник та І. Соломоненко розуміють мету провокації війни як прагнення особи до початку збройного зіткнення між державами (групами держав) як суб'єктами міжнародного права. При цьому не має значення, проводитимуться бажані військові дії *de facto* чи війна буде оголошена *de jure* [6, с. 190]. Подібного до наведеної вище є інтерпретація мети провокації війни, запропонована С. Мохончуком, який характеризує її як прагнення розв'язати збройний конфлікт між державами незалежно від того, чи досягне особа цієї мети, чи будуть воєнні дії розпочаті, чи буде оголошена війна *de jure* [4, с. 416]. Слід зауважити, що у викладенні вказаними авторами аналізованої мети бажаний результат злочинних дій винного представлений як війна (початок зіткнення, розв'язання конфлікту), в той час як законодавець робить наголос не на війні як кінцевому результаті дій винного, а саме на її провокації.

Звернувшись до граматичного тлумачення положень ст. 444 КК та врахувавши семантичне значення слів «війна» (що позначає збройну боротьбу між різними державами та народами або між суспільними класами у межах однієї держави (в останньому випадку війна називається громадянською) і «провокація» (яке походить від латинського «*provocatio*», тобто «виклик», і означає підбурення, намовляння, навмисні дії проти окремих осіб, організацій, держав тощо з метою підбурити їх на певні несприятливі, згубні для них вчинки або рішення [7, с. 149, 726; 8, с. 398]), аналізовану мету можна визначити як наявність у винного в момент вчинення злочину прагнення підбурити цим вчинком певних суб'єктів (державу, народ, суспільний клас) до рішення про початок збройної боротьби або (якщо це рішення вже прийняте) до його реалізації. Водночас формально-юридичний аналіз з урахуванням положень міжнародного і внутрішнього (національного) права засвідчує, що ознака «мета провокації війни» є не настільки простою для розуміння. Це зумовлено складністю питання юридичного визначення війни.

У міжнародно-правових джерелах йдеться про різні події, які містять ознаки війни: агресивна війна, війна на порушення міжнародного права, гуманітарні інтервенції, спрямовані на попередження геноциду або істотних порушень прав людини (їх прикладом є воєнні дії «Коаліції одностумців» проти Іраку), воєнні операції, спрямовані на рятування державою власних громадян [9, с. 658, 659]. При цьому не всі акти збройної боротьби отримують негативну юридичну оцінку. Так, цілком правомірними з точки зору міжнародного права є реалізація членом Організації Об'єднаних Націй права на індивідуальну або колективну самооборону, якщо відбудеться озброєний напад на нього (ст. 51 Статуту ООН), а також збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування й іноземної окупації і проти расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення (ч. 4 ст. 1 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів) [10; 11]. Крім того, в міжнародному гуманітарному праві розрізняють оголошену війну та будь-який інший збройний конфлікт, що може виникнути між двома чи більше державами, навіть якщо стан війни не визнаний однією з них (наприклад, про це йдеться у ст. 2 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими) [12].

За визначенням Т. Сиройд, «з точки зору міжнародного права, війна – це винятковий стан, який характеризується тим, що поки вона продовжується, припиняється дія міжнародного права, покликаного регулювати відносини між суб'єктами в мирний час, воюючі сторони керуються нормами і принципами міжнародного гуманітарного права, чи, як його ще називають, права збройних конфліктів» [13, с. 238]. Фахівці з міжнародного права розрізняють міжнародні збройні конфлікти (в яких один суб'єкт міжнародного права (держави, нації та народності, що борються за свою незалежність, міжнародні організації,

що здійснюють колективні збройні заходи для підтримання миру і міжнародного правопорядку) застосовує збройну силу проти іншого суб'єкта) та збройні конфлікти неміжнародного характеру (всі громадянські війни і внутрішні конфлікти, що виникають зі спроб державних переворотів тощо). При цьому уточнюється: «воєнні дії, що ведуться збройними силами на території своєї держави проти свого населення, у більшості своїй не є війною в міжнародному значенні цього поняття» [14, с. 590].

У тексті чинного КК вітчизняний законодавець використовує різноманітні суміжні поняття: «війна», «агресивна війна», «воєнний конфлікт», «агресивні воєнні дії», «збройні конфлікти», «період воєнного стану». На нашу думку, співвідношення між ними також має значення для визначення кримінально-правового змісту аналізованої в цій публікації мети злочину. Так, за висновками В. Попович, систематичне тлумачення кримінального закону дозволяє зробити висновки, що поняттям «війна» охоплюється в ньому й «агресивна війна» та «воєнний конфлікт», а воєнний конфлікт є складовою агресивної війни. При цьому дослідниця вважає, що «збройний конфлікт не містить основних ознак, властивих війні, як особливому стану суспільства, а також необхідних правових критеріїв, що визначають його як війну», та нагадує відомий принцип: «будь-яка війна – це збройний конфлікт, але не будь-який збройний конфлікт є війною» [15, с. 171–173]. В. Базов стверджує, що «поняття «збройний конфлікт» охоплює більш широкий спектр збройних ситуацій, ніж поняття «війна», до якої належать збройні конфлікти лише міжнародного характеру» [16, с. 128, 129]. Як бачимо, за формально-догматичного підходу й систематичного тлумачення положень ст. 444 КК у її зв'язку з нормами міжнародного права та іншими приписами КК мета провокації війни має інший зміст порівняно з тим, що був визначений вище на підставі граматичної інтерпретації цієї ознаки. Так, під провокацією війни в такому випадку можна розуміти лише прагнення підбурити міжнародний збройний конфлікт, досягти виникнення певного виняткового стану у відносинах між суб'єктами міжнародного права. Не можна визнавати метою провокації війни й намагання винного ініціювати збройне протистояння, яке вважатиметься таким, що відповідатиме нормам міжнародного права.

Висновки. В цілому проведене дослідження дозволило показати багатоаспектність кримінально-правового значення передбаченої в ст. 444 КК суб'єктивної ознаки «мета провокації війни» та її ролі у кваліфікації кримінальних правопорушень як злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, реалізації кримінальної відповідальності за них, а також у процесі їх відмежування від суміжних злочинів та від підбурювання до злочину, передбаченого ст. 437 КК. Водночас застосування різних підходів до інтерпретації цієї обов'язкової ознаки складів злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, свідчить, що вона є досить складною для розуміння. Так, зокрема, при встановленні змісту аналізованої

мети слід врахувати, що шляхом провокації війни до збройного протистояння можуть бути підбурені не лише держави, але й інші суб'єкти міжнародного права (міжнародні організації, народи тощо). Важливо звернути увагу на недостатність визначення мети провокації війни через більш вузьке поняття «збройний конфлікт». Залишається відкритим питання про охоплення цією ознакою таких подій, як провокація громадянської війни, визвольної війни, збройного протистояння, що є правомірним за міжнародним правом. Огляд положень національного і міжнародного права надає підстави для критики законодавця, який сформулював аналізовану мету максимально широко, що створює низку проблем у визначенні її змісту, та дозволяє стверджувати про незавершеність процесу доктринального визначення ознак суб'єктивної сторони злочинів, передбачених у ст. 444 КК.

Список використаних джерел: 1. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. 2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2015. – 528 с. 3. Дагель П. С. Суб'єктивна сторона преступлення і ее установление / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – 243 с. 4. Мохончук С. М. Злочини проти миру та безпеки людства: генезис, еволюція, сучасна регламентація у кримінальному праві і законі : монографія / С. М. Мохончук. – Харків : Право, 2013. – 528 с. 5. Рарог А. И. Вина в советском уголовном праве / А. И. Рарог. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 187 с. 6. Кибальник А. Г. Преступления против мира и безопасности человечества / А. Г. Кибальник, И. Г. Соломонович. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 385 с. 7. Сучасний тлумачний словник української мови : 100000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Харків : Школа, 2008. – 1008 с. 8. Данилюк І. Г. Сучасний словник іншомовних слів для середньої і вищої школи / І. Г. Данилюк. – Донецьк : БАО, 2008. – 576 с. 9. Верле Г. Принципы международного уголовного права : учебник / Герхард Верле ; пер. с англ. С. В. Саяпина. – Одесса : Феникс ; М. : ТрансЛит, 2011. – 910 с. 10. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда : от 26.06.1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010. 11. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : від 08.06.1977 ; ратиф. указом Президії Верховної Ради УРСР від 18.08.1989 № 7960-XI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199. 12. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : від 12.08.1949 ; ратиф. указом Президії Верховної Ради УРСР від 03.07.1954 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153. 13. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / Т. Л. Сироїд. – Харків : Прометей-Прес, 2005. – 244 с. 14. Баймуратов М. О. Міжнародне право : підручник / М. О. Баймуратов. – Вид. 3-тє. – Харків : Одиссей, 2002. – 672 с. 15. Попович В. П. Імплементация норм международного гуманитарного права у кримінальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Попович Віталія Петрівна. – Львів, 2010. – 322 с. 16. Базов В. П. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни

(аналіз складу злочину) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Базов Віктор Петрович. – Харків, 2008. – 222 с.

Надійшла до редколегії 06.08.2015

Ральченко И. Н. Цель провокации войны как признак преступлений против лиц и учреждений, имеющих международную защиту: проблемы установления содержания и значения

Рассмотрена цель провокации войны как один из признаков субъективной стороны составов предусмотренных ст. 444 Уголовного кодекса Украины преступлений против лиц и учреждений, имеющих международную защиту. Раскрыто значение указанного признака для уголовно-правовой оценки этих преступлений и для уголовной ответственности за их совершение. Путём применения герменевтического и формально-юридического методов научного познания выявлены основные проблемы установления содержания цели провокации войны.

Ключевые слова: преступления против лиц и учреждений, имеющих международную защиту; цель преступления; провокация войны, вооружённый конфликт; субъективная сторона преступления; уголовная ответственность.

Ralchenko I. M. The objective of war provocation as a feature of crimes against persons and institutions that have international protection: problems of setting the content and significance

The objective of war provocation is considered as one of the essential features of the subjective side of corpus delicti under the Art. 444 of the Criminal Code of Ukraine, crimes against persons and institutions that have international protection. It is indicated that it did not find sufficient coverage in criminal and legal research. The value of the specified feature for qualification of crimes against persons and institutions that have international protection is revealed for criminal liability for their commission, and for the delimitation of these crimes from similar in objective features of abuse and incitement to unleash an aggressive war (the Art. 437 of the Criminal Code of Ukraine). By using the hermeneutic and formal and legal methods of scientific cognition the author has revealed major problems to determine the content of the objective of war provocation that define the scientific novelty of the study. It is established that using semantic analysis of the disposition of the Art. 444 of the Criminal Code the stated feature gets the broadest content, including the desire of a guilty party to achieve the effect of inciting states, nations, social classes to armed clashes both of the domestic and international scale by committing a crime. The usage of a systematic interpretation of the norm regarding its relations with other requirements of the domestic and international law made it possible to show the imperfections of determining the objective of war provocation through a narrower concept as «armed conflict».

The need to solve the issue about this feature's coverage such desired by the guilty party effects as provocation of civil war, liberation war, armed conflict, which is not considered as a violation of the principles and norms of international law.

Considered in the paper issues are relevant to the improvement of criminal and legal means of peace protection and security of mankind and maintenance of international order provided by the domestic legislation.

Keywords: crimes against persons and institutions that have international protection; crime's intent; provocation of war; armed conflict; mens rea; criminal liability.

